

MESTSKÉ
DIVADLO
ŽILINA

Zimná cesta

text **Elfriede Jelinek**

preklad **Andrej Zmeček, Jana Cviková**

dramaturgia **Lenka Garajová**

scéna **Tomáš Procházka, Ludmila Bubánová**

kostýmy **Sisa Zubajová**

výber hudby **Tomáš Procházka**

réžia **Tomáš Procházka**

obsadenie

Anna Čonková

Paula Bakoš ah

Ján Dobrík

Pavol Krištofek

Matúš Kvietik

Iveta Pagáčová

Kristína Sihelská

Barbora Švidraňová

hlas **Jana Oľhová**

slovenská premiéra **9. novembra** 2013
106. premiéra Mestského divadla Žilina

predstavenie vedie a text sleduje **Katarína Škerenčáková**
technické zabezpečenie inscenácie pod vedením
Štefana Kudláča realizovali: šéf **výpravy** Roman Muška
svetlá Andrej Pekár, **Luboš Tomaščík**
zvuk Ján Čuvala, **Jozef Štefanatný**
stavba scény Tibor Lazár, **Lukáš Magoč**, **Eduard Gjabel**
garderóba Erika Gerecová
bulletin zostavila **Lenka Garajová**
foto autorky Renate von Mangoldt
dizajn © edea 2013

**Chcem, aby sa jazyk tam oproti prestal meniť na
otroka cudzích rúk, aj keď mu robia tak dobre, chcem
aby prestal klásť požiadavky, aby sa sám stal požia-
davkou, aby sa konečne konfrontoval.** *Elfriede Jelinek*

Máloktorá žena európskeho literárneho priestoru vyvoláva toľko búrlivých diskusií a zároveň toľko tichého obdivu ako rakúska spisovateľka Elfriede Jelinek. Počiatky jej tvorby siahajú do šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia a dodnes stoja na súčasných, apelatívnych a detabuizovaných témach. Naliehavosť a otvorenosť, s akou Jelinek kritizuje spoločenské javy, z nej robia kontroverznú autorku. Percepčia autorky u divákov je nepochybné zaťažená faktom, že je žena. Dokonca býva označovaná za radikálnu feministku. Bolo by však zbabelé, zúžiť jej ľudský a dokorský profil len na toto pomenovanie. Hlas Jelinek je v prvom rade hlasom človeka hlboko existujúceho v modernej spoločnosti plnej mýtov, klíšé, morálneho nihilizmu a straty individuality. Obzvlášť kritický postoj zaujala Jelinek voči vlastnej krajine. Rakúsko je podľa nej neschopné sebareflexie v otázke holokaustu a doznievajúceho fašizmu. Ostro krajine vytýka zahmlievanie faktov a vieru v akúsi historickú privilegovanosť. Jelinek volá po revízii národného svedomia a vedomia, po vine konkrétnej i kolektívnej. Jej angažovanosť v oblasti politiky pobúrila patriarchálnu rakúsku špičku natoľko, že Jelinek bola vo vlastnej krajine persona non grata. Musela znášať otvorené útoky prostredníctvom billboardovej kampane, ako aj dobrovoľný exil na rakúskych javiskách. Nebála sa sama zakázať úvádzanie svojich hier. Ako ľavicovo zmýšľajúca osoba má Jelinek v silno kapitalistickej pravicevej rakúskej spoločnosti pozíciu historického prežitku. Je mylné domnievať sa, že tento rakúsky kontext je neprenosný. Autorkino divadlo svedomia sa obracia na akúkoľvek spoločnosť zaťaženú minulosťou a rozhodnutiami, ktorých následky doliehajú na mladšie generácie. K veľkému sociálnemu apelu patrí tiež téma moci a mocenských vzťahov. Tie podľa Jelinek prenikli do všetkých sfér nášho života. Vzťahy, sex, rodinu, duchovnú intimitu nevynechávajú. Prostredníctvom analýzy ekonomických štruktúr píše medziľudské vzťahy. Odkrýva v nich nánosy manipulatívnosti, citového kapitalizmu, sebadeštrukcie. Špeciálne postavenie má v tomto uvažovaní žena. Jelinekovej ženské hrdinky sú často parafrázou, koncentrovanou formou istého modelu správania. Prostredníctvom nich Jelinek na jednej strane poukazuje na hlbokú tragédiu posudzovania ženy, na strane druhej vykresľuje ženské postavy ako neschopné vzdať sa závislosti na mužoch. Muži v Jelinekovej dielach často hovoria o žene v intenciách tovaru. Berú do úvahy len ich estetickú a funkčnú hodnotu. Sú to však muži bez priamej viny a monštruózneho charakteru. Práve týmto kladú ťarchu otázok na ženu. Hovoríme o dobrovoľnom zotročovaní alebo o základnej systémovej chybe, ktorá urobila z muža a ženy obchodných partnerov? Ženy sú na základe svojho pohlavia vopred odsúdené k mlčaníu, spoločenskej neexistencii, no Jelinek im zároveň dáva dostatočne veľa príležitostí konať a myslieť. Ako napokon ženy s touto slobodou zaobchádzajú, je ďalšia Jelinekovej kontroverzia. Čitateľsky atraktívna je najmä oblasť sexuálneho života a sebarealizovania. Mnohí kritici a čitatelia škandalizujú Jelinek ako autorku pornografií na hranici vkusu a normálnosti. Napríklad románmi Pianistka a Slasť sa tiahne niť sexuálnych frustrácií. Postavy prahnú po idylickej, mediálne diktovanej

predstave sexu. Jelinekovej obrazy akcentujú účelovosť sexu. Ten môže byť nástrojom vyrovnávania sa s detstvom, vlastnou sebahodnotou či dokonca nástrojom novodobej drezúry. Zámerne pracuje s úchylkami a odchýlkami, aby búrala jeden veľký sexuálny mýtus, ktorý glorifikuje sám seba. Autorka vyvracia obvinenie zo šierenia pornografie tvrdením, že tá ma vzbudzovať túžbu a vášeň. V ponímaní Jelinek sa tieto slová skloňujú len ťažko. Elfriede Jelinek sa literárne najviac vyvíjala v období expanzie médií a masovokultúrnych prostriedkov. Printové médiá vytvorili lepkvú sieť povýšenú z domény zábavy na podmienku civilizovanosti. Nikdy sme neboli tak podrobne a zároveň tak zavádzajúco informovaní ako posledné desaťročia. Média podľa Jelinek vyrábajú názor, vyrábajú občana danej krajiny, týmto zotročujú individualitu. V ľudoch následne vzniká túžba po umelej dokonalosti, vlastnej, lepšej replike. Naša súčasnosť je médiami mýtizovaná a tým pacifikovaná. Pop-kultúra sa dopúšťa znásilňovania osobnosti. Tento proces sa odohráva podvedome, bez krvi, priameho ataku a o to ťažšie ho identifikujeme. Jelinek ho rozoznáva najmä na poli jazyka. Zámerne cituje zaužívané mediálne frázy, slogany, slovné hračky, reklamy. Následne ich ironicky reflektuje v novom kontexte, tým poukazuje na ich absurditu. Ani v tomto smere však Jelinek neponúka odpovede. Komplexnosťou a náročnosťou svojho jazyka nabáda čitateľa k hľadaniu, kritizovaniu, k uvažovaniu. Všetky deformácie skutočnosti, ktoré Jelinek používa, hľadá v prvom rade vo vnútri človeka. Čítanie Jelinek je preto neľahkou cestou do spodných vôd vlastnej existencie. Primárne, a to autorka nikdy nepoprela, vychádza z vlastného života. Kládme nám otázku o privilegovanosti autora vo svojom diele. Zatiaľ, čo mnohí túto verejnú terapiu neakceptujú, ba odsudzujú, iní v tom vidia úctyhodný akt sebaobetovania. Text je pre Jelinek maskou, zahmlievacím manévrom. Naplnia ho scudzováciami prostriedkami, no paralelne odkazuje na osobný život. Ide o neustálu metamorfózu autorky v texte. Znalosť jej rodinného prostredia môže ufahčiť jej identifikáciu. Elfriede Jelinek sa narodila 20. októbra 1946 v Mürrzuschlagu, v Rakúsku, pretože sa tam v tom čase zdržiavala jej matka. Väčšinu svojho života však prežíva vo Viedni. Rodina má z otcovej strany česko-židovský pôvod. Jelinekovej starý otec, Wilhelm Jelinek, sa aktívne angažoval v sociálno-demokratickej politike. Tu možno hľadať korene politického názoru samotnej Jelinek. Matka bola naopak Rakúšanka z katolíckej rodiny. Rodinný život ovplyvnila druhá svetová vojna. Jelinekovej otcovi hrozilo po anexii Rakúska zatknutie a následne koncentračný tábor. Život mu zachránilo vzdelanie chemika. V dôsledku vojny trpela krajina nedostatkom kvalifikovaných pracovníkov. Friedrich Jelinek dostal miesto v podniku Semperit, ktorý vyrábala syntetický kaučuk. Po vojne, v päťdesiatych rokoch, však začal zdravotne upadať. Morili ho najmä psychické problémy spojené s pocitom viny za svojo záchranu a nevyrovnaním sa s osudom súputníkov. Postupne sa stával neprístupným, prestával komunikovať s okolím, až bol donútený prežiť zvyšok života v psychiatrickej liečebni. Jelinek sa celý život vyrovnáva s neprítomnosťou otca a s tým, že s matkou neboli schopní pochopiť jeho chorobu a pomôcť mu. Jelinek teda vyrastala pod taktovkou ambiciózneho a emancipovanej matky. Olga Jelinek pracovala dlhé roky ako šéfkou personálneho oddelenia firmy Siemens. Navyše mala ako príslušníčka viedenskej meštiackej vrstvy vyhranené názory na výchovu a správanie svojej jedinej dcéry. Chcela z Jelinek vychovať

**Nepripadáam si ako zlý človek, či ako niekto, koho
fascinuje zlo. No zlo tu stále vládne. Dokážem písať
len proti niečomu, dobro nikdy nebola moja téma.**

vzdelanú, výnimočnú, umelecky založenú ženu. Už ako dieťa bola Elfriede zapísaná do francúzskej katolíckej školy. Spätne Jelinek pomenúva túto výchovu prívlastkami ako stredoveká, zameraná len na konkurenciu, odmenu a výkon. Odmalicka Jelinek študovala jazyky a hru na niekoľkých hudobných nástrojoch. Na konzervatóriu potom absolvovala hru na klavír, organ a priečnu flautu, istý čas sa venovala aj kompozícii. V puberte rebeluje napríklad nápadným líčením, či krátkymi vlasmi. Od detstva sa u nej prejavuje psychická labilnosť, a tak ju matka poslala na terapiu. Jelinek jej to dodnes odmieta odpustiť. Neskôr tvrdí, že sa až na základe predčasnej terapie stala bláznivou. Jelinek si ako vysokú školu vybrala divadelnú vedu a dejiny umenia. Rozvíjajúce sa neurotické a klaustrofobické stavy ju však donútila po šiestich semestroch štúdium ukončiť. Na istý čas sa uchýľuje k pobytu v rodinnom prostredí, kde je jej jedinou spoločníčkou práve matka. V tomto období začína recenzovať literatúru a písať vlastné literárne pokusy. Niet pochýb, že Jelinek sa veľmi skoro zaradila medzi umeleckú intelektuálnu vrstvu. Vďaka autorkinmu všestrannému vzdelaniu jej tvorbu formujú vplyvy z hudobnej teórie a filozofie

nepreberá tieto tézy ako platné, ale podrobuje ich spätnej reflexii a polemike. Nobelovu cenu získala Elfriede Jelinek v roku 2004. Cena bola do veľkej miery podmienená jazykovou invenčnosťou autorky. Jelinek priamo pracuje s hudobnými vplyvmi, so štruktúrou a zákonitosťami hudby, hudobnosti reči. Nejde pri tom o estetický účel, ale o nové odkrývanie významu jazyka. Jazyk je najbanálnejšie klíšé, s akým sa dennodenne stretávame, preto nemohol ostať mimo záujmu tejto autorky. Prítomná je dezilúzia slobody jazyka. Hranice nášho sveta predsa často končia na hraniciach jazyka. Ten pomenúva javy len v daných, vymedzených možnostiach. Jazyk doslova nasiakol frázami a pomenovaniami, ktoré v nás plodia myšlienkové klíšé. V komunikácii sa prirodzene snažíme o redukciu jazyka, výstižnosť, stručnosť. Jelinek schválne pracuje s veľkými jazykovými plochami. Sú oprostene od postáv, niekedy aj od interpunkcii. Na papieri sa rodia prúdy asociácií, zvukomalebých kulíš, zmesi rytmov a tónov, z ktorých význam vystupuje ako mýtické zviera. Komplikovaná orientácia v takto štruktúrovanom jazyku čitateľa núti hľadať novú, utajovanú identitu. Jelinekovej texty sú obohatené o priame citáty a úryvky z iných diel či spomínanej pop-kultúry. Často vyznievajú ako montáž vonkajších vplyvov. Prítomnosť týchto cudzích prvkov iba pripomína, ako je jazyk napádaný a deformovaný z rôznych strán. Zdanlivá neprítomnosť autorky v texte zaručuje možnosť interpretácie rovnako ako dezinterpretácie. Tento jedinečný spôsob Jelinekovej písania je osobnou terapiou, no dá sa chápať aj ako manifest straty kontroly nad jazykom. Jazykom, ktorý žije vlastným zotročným životom závislým od spoločenských fráz. Text Zimná cesta (Winterreise, vyd. 2011), je inšpirovaný cyklom piesní Franza Schuberta. Jelinek sa Schubertovi týmto dielom vyznáva, používa priamo textové citácie a kompozičné princípy. Autorka pokladá Franza Schuberta za jedného z najväčších rakúskych géniov, pretože vedel dokonale spojiť hudbu a slovo. Schubertov cyklus zhudobňuje diela básnika Wilhelma Müllera, ktorý predstavoval skladateľovu celoživotnú inšpiráciu. Jelinekovej Zimná cesta je autorkiným intímny putovaním po nosných témach svojho nielen literárneho života. V tomto rozsiahlom monologickom diele znovu nastoľuje otázky filozofického charakteru, otvára aktuálne kauzy rakúskej spoločnosti. Jednou z nich je aj u nás známa Natascha Kampusch. Dievča, ktoré bolo vo svojich desiatich rokoch unesené a uväznené Wolfgangom Priklopilom. Dnes už mladá žena bola nezvestná viac než osem rokov, napokon v roku 2006 unikla. Podľa Jelinek nie len že unikla na slobodu, ale unikla najmä na verejnosť. Ako informácia bezdôvodne vyňatá z času, ktorá nás teraz zahľucuje svojim osudom. Jelinek veľmi páčivým spôsobom pomenúva verejný hľad po senzáciách, po obetiach. Pýta sa, aká miera utrpenia si zasluhuje mediálnu pozornosť, ako vzniká obchodmi v Karibiku stovky miliónov eur. Postupne sa ukazovalo, že do tunelovania banky je zapletených množstvo vrcholných politikov. Aféra BAWAG je najväčším hospodárskym škandálom Rakúska a podľa odhadov stála krajinu viac ako dve miliardy eur. Jelinek spojila tento akt vykrádania vo vlastných radoch s klíšovitým obrazom svadby. Vidí krajinu ako

apatickú, znásilňovanú. Ako nevestu mužských uzurpátorov. A napokon sme tu my, občania - svadobčania, ktorí mlčky podporujú tento akt ekonomického obcovania. Svojím egoistickým správaním a nenásytnými očakávaniami plodíme dcérske spoločnosti, šírimo konformný model ekonomického správania. V rodinnom kruhu sa taktiež riadime ekonomicky výhodnými, citovými transakciami. Jelinek v Zimnej ceste predovšetkým kladie otázky, jatrí, popravuje a znovu kriese traumu. Okrem jej osobných i naše ľudské. Sme spoločensky podmienené ľudské bytosti, treba žiť s ohľadom na tento fakt. V prúde Jelinekovej textu sú ukryté dialógy s časom – katom, smrteľnosťou, banalitou, ktorá sama môže byť smrteľná. Nájdeme tu dialóg žien s tými, ktorí ich nepočúvajú a napokon dialóg Jelinek so samotnou Jelinek. Vypisuje sa napríklad zo svojho vzťahu s matkou, ktorý postupom času prerástol až do živočíšnej závislosti, neschopnosti odpútať sa. V Zimnej ceste sa tento exponovaný vzťah pretaví do patologickej predstavy matkinej lásky ako jedinej determinujúcej. Vzťahy sú sieť, láska je zamotaná, je nápadne jednoduché hľadať ju podľa moderných návodov. „Je to nádherné, z toho oslobodenia, môcť žiť bez matky, sa teším každý deň.“ hovorí autorka. Vzápätí vkladá otcovi do úst množstvo slov a viet, snaží sa nimi interpretovať jeho vnútro, ktoré reálne nekomunikovalo. To roky zamknuté vnútro, ktoré nepatrilo jeho zákonným ženám. Štylizácia otca do roly pútnika je dokončením jeho krátkej životnej cesty. Jelinek ho v texte privádza na koniec vandrovania, s láskou mu vracia dôstojnosť. Na druhej strane je výpoveď otca silnou, svojskou a tragickou svedou muža. Muža, ktorý sa v rámci rodiny a spoločnosti cíti ako neživá, idealizovaná socha. Zimná cesta je vzácnou rekapituláciou Jelinekovej osobnosti s trpkou prichuťou odsúdenia a následnej obhajoby. Konfrontuje platnosť a závažnosť svojich tém s premenlivým, nevyspytateľným divákom. Spoločnosť je voči takémuto písaniu obrnená. Nie je práve to najväčšou výzvou? Skutočnosť Jelinekovej Zimnej cesty sa len ťažko odohrá bez jej neúnavných odporcov, bez jej tichých pritakávačov, bez čitateľov a divákov. V tejto elitnej spoločnosti sa Jelinek cíti najlepšie. — Lenka Garajová

ZDROJE: Barbora Schnelle: Elfriede Jelinek a její divadlo proti divadlu, Větrné mlýny, 2006 | D(r)ámy, ASPEKT 2/2001 | The New York Times Magazine, interview by Deborah Solomon, 2004 | Elfriede Jelinek: Reč pri preberaní Nobelovej ceny, © The Nobel Foundation, preklad: Adam Bžoch, 2004 | Allyson Fidler: Rewriting Reality, Berg Publishers, 1997

POĎAKOVANIE: Za neoceniteľné rady a vzácnu pomoc v priebehu celého skúšobného procesu ďakujem svojim pedagógom Jánovi Šrbákov, Martinovi Ondrickovi a Petrovi Pavlacovi. Za rovnako vzácnu podporu ďakujem svojim drahým priateľom a kolegom Zuzane Šajgalíkovej, Miriam Kíčiňovej, Sláve Daubnerovej a Marte Polákovej. Na záver sa chcem poďakovať celému tímu Mestského divadla Žilina, predovšetkým Antonovi Šulíkovi, Romanovi Muškovi, Michalovi Vidanovi, Zuzane Palenčíkovej a fantastickému hereckému kolektívu. A Edovi. — Tomáš Procházka